

JIMEP

Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives

Gönderiliş Tarihi: 09/12/2022

Kabul Tarihi: 29/12/2022

ORCID 0000-0002-1367-0471

NEHCÜ'L-FERĀDĪS'TE İÇ İÇE BİRLEŞİK CÜMLE YAPILARININ KURULUŞU VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMA SORUNLARI¹

Elif ÖZKAN²

ÖZ

Harezmi Türkçesinin en önemli dil yadigârlarından biri olan Nehcü'l-Ferâdis Müslümanlık bilgilerini içeren dinî-didaktik bir eser olup kırk hadis türünde yazılmıştır. Eser kırk hadis türünde yazıldığı için içerik bu türe göre düzenlenmiş ve metin her biri kendi içinde on fasla ayrılan dört ana bölüm etrafında şekillenmiştir. Eserde her faslın başlangıcında çeşitli kitaplardan alıntılanan Arapça bir hadise yer verilmiş; hadisin Türkçe karşılığı verildikten sonra hadisi açıklayan, destekleyen ve kanıtlayan bilgiler çeşitli referanslar aracılığıyla esere dâhil edilmiştir. Bu nedenle eserde alıntılara sıkça başvurulmuştur. Nehcü'l-Ferâdis'in cümle yapısı dikkate alındığında müellifin farklı bir kaynaktan yola çıkarak eserini oluşturduğu ancak bununla birlikte kendi özgünlüğünü de eserine yansıttığı düşünülebilir. Müellifin anlatıcı konumunda olduğu yerlerde cümle yapıları sadeleşip kısalırken başkasından alıntı yaptığı yerlerde ise genellikle Türkçenin cümle yapısından uzaklaşmakla birlikte bir kararsızlık yaşadığı da görülür. Bu bakımdan dil bilgisi kitaplarında iç içe birleşik cümle yapısı altında değerlendirilen ve eserde daha çok alıntı ve aktarmaların yapıldığı yerlerde kullanılan cümle yapılarının kuruluşları dikkat çekicidir. Dolayısıyla bu çalışma ile Nehcü'l-Ferâdis'teki (1. bap) iç içe birleşik cümle yapılarının kuruluş biçimleri ile kuruluşuna etki eden yüzey yapı unsurları üzerinde durulacak ve Türkiye Türkçesine aktarma sorunları tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Harezmi Türkçesi, Nehcü'l-Ferâdis, söz dizimi, iç içe birleşik cümle, dil bilgisel unsurlar, aktarma.

Jel Kodu: Z13, Z00, 120

THE ESTABLISHMENT OF COMPLEX SENTENCE STRUCTURES IN NEHCÜ'L-FERĀDĪS AND THE PROBLEMS OF TRANSFERRING TO TURKEY TURKISH

ABSTRACT

Nehcü'l-Ferâdis, one of the most important language heirlooms of Khorezmian Turkic, is a religious-didactic work containing Islamic information and was written in the type of forty hadith. Since the work was written in forty hadith types, the content was arranged according to this genre and the text was shaped around four main sections, each of which was divided into ten chapters. In the work, an Arabic hadith quoted from various books is included at the beginning of each chapter; after giving the Turkish equivalent of the hadith, the information that explains supports and proves the hadith has been included in the work through various references. For this reason, quotations are frequently used in the work. Considering the sentence structure of Nehcü'l-Ferâdis, it can be thought that the author created his work based on a different source, but also reflected his own originality to his work. In places where the author is the narrator, the sentence structures are simplified and shortened, while in places where he quotes someone else, it is generally seen that he moves away from the sentence structure of Turkish, but also experiences an indecision. In this respect, the establishment of sentence structures, which are mostly evaluated under the complex sentence structures in grammar books and used in places where quotations and transfers are made, are remarkable. Therefore, this study will focus on the construction forms of complex sentence structures in Nehcü'l-Ferâdis (1st section) and the surface structure elements that affect their construction, and the problems of transferring them to Turkey Turkish will be discussed.

Keywords: Khorezmian Turkic, Nehcü'l-Ferâdis, syntax, complex sentence, grammatical elements, transfer.

Jel Codes: Z13, Z00, 120

¹ Bu çalışma, 2021 yılında Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen XIII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

² Arş. Gör., Batman Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, elif.ozkan@batman.edu.tr.

GİRİŞ

Nehcü'l-Ferâdis, toplam dört bölüm ve kırk fasıldan oluşan bir eserdir. Eser ana başlık etrafında geliştiği gözlenen dört bölüme ayrılmış, kırk fasıl içinde şekillenmiştir. Her fasıl, altına geldiği bölüm başlığına uygun içerikte düzenlenmiştir. Bu bakımdan her fasılın girişinde Arapça bir hadise ve bu hadisin Türkçe tercümesine yer verilmiş olup bu hadisler çeşitli referanslar aracılığı ile açıklanmaya, kanıtlanmaya ve desteklenmeye çalışılmıştır. Çeşitli din büyükleri ile kitapların dışında zaman zaman ayet ve surelere de başvurularak anlatım güçlendirilmiş, öğretici bir metin olması sebebiyle metnin inandırıcılığı ve tesir gücü bu yolla arttırılmaya çalışılmıştır. Esasen eserin yazılmasındaki amaç da budur. *Nehcü'l-Ferâdis*, müellifin kendi inanç ve temayüllerini gerçekleştirdiği bir eser olmasının yanı sıra Müslüman âlemine sunulmuş bir Müslümanlık bilgisi kitabıdır. *Nehcü'l-Ferâdis*'te bir Müslüman'ın bilmesi gereken bilgiler ile yapması ve yapmaması gereken davranışlar ele alınmıştır. Türü ve konusu itibarıyla tutarlılık gösteren *Nehcü'l-Ferâdis*'in söz dizimsel yapısı da oldukça dikkat çekicidir.

Cümlelerin kuruluşu bakımından yabancı bir kaynaktan tercüme edildiği tahmin edilen eser, genel olarak Türkçeden uzaklaşan bir yapı sergilese de kullanılan dilsel malzeme bakımından oldukça sade ve anlaşılırdır. Öte yandan müellifin araya girdiği yerlerde ise anlatım Türkçenin yapısına uygun bir hâl alır. Müellifin tercüme ettiği kaynağın dilini Türkçeye yaklaştırma çabası, hem kullandığı dil ve gramer malzemesi hem de eseri meydana getiren cümlelerin yapı unsurları aracılığı ile fark edilmektedir. Bu bakımdan eser için müellifin kendi özgünlüğünü de yansıttığı ancak genel olarak yabancı bir dilin tesirinde ortaya çıkarılmış bir tercüme faaliyetidir, denilebilir. *Nehcü'l-Ferâdis*'in konusu ve türü itibarıyla dinî-didaktik bir eser olmasından dolayı müellifin yararlandığı yabancı kaynağın söz dizimsel yapısına uygun bir içerik oluşturma eğiliminde olduğu söylenebilir. Çünkü aksi bir tutum metinde tercümeden kaynaklı anlamsal hataların gelişmesine yol açacak ve metnin inandırıcılığını düşürecektir.

Genel olarak eserin söz dizimsel yapısı yabancı bir dilin tesirinde olsa da müellifin bu söz dizimsel yapıyı Türkçeye uyarladığı örnekler de çoktur. Müellif, eserde, daha çok tercümesini yaptığı kaynağın söz dizimsel yapısına uygun cümle yapıları kurmakla birlikte bu cümle yapılarını anlam ve bağlamından koparmadan çeşitli yollarla Türkçenin söz dizimsel yapısına yaklaştırmaya çalışmıştır. İşte bu durum, *Nehcü'l-Ferâdis*'in anlatımında farklı dilsel kullanımları ortaya çıkarmıştır. Böylece büyük ölçüde yabancı bir dilin etkisinde kurulmuş ama Türkçenin söz dizimsel yapısına da uyarlanmaya çalışılmış çeşitli cümle yapılarının metinde bir arada kullanılması sağlanmıştır. Çünkü müellif bir yandan eserini sunduğu halkın diline yaklaştırma gayesi taşımış bir yandan da yararlandığı yabancı kaynağın söz dizimsel yapısından uzaklaşmamaya gayret etmiştir. Ancak böyle bir tutumla hem dönemin dil özelliklerini en iyi şekilde yansıtan bir eser ortaya koyabilir hem de öğretici bir metin olması hasebiyle tercümeden kaynaklanacak anlamsal çelişkilerin önüne geçebilir. Bu bakımdan özellikle aktarma ve alıntı yapılan kısımlarda karşılaşılan iç içe birleşik cümle yapılarının söz dizimsel boyutu ve kuruluş biçimleri bu duruma kanıt niteliğindedir. Zaten bu cümle yapısı daha çok alıntı ve aktarmalarda kullanılmaktadır (Özkan ve Sevinçli, 2008).

İster yazılı dilde ister sözlü dilde olsun basit yapıdaki cümlelerin yanı sıra yapısal olarak daha karmaşık cümle türlerine rastlanılmaktadır. Bu cümleler söz dizimsel açıdan değerlendirildiğinde zaman zaman dil bilgisel kategorilerin sınırlarını zorlayan kullanımlar ortaya çıkmaktadır. Özellikle düşüncelerin kesintiye uğratılmadan tek bir cümle ile aktarılması isteği birbirine çeşitli bağlarla bağlanmış birleşik cümle türlerinin oluşturulmasına neden olmuştur (Atabay, Özel ve Çam, 2003). Farklı dilsel unsurlar ile birbirine bağlanan birleşik cümleler oluşturulma biçimlerine göre alt kategorilere ayrılmıştır. Dil bilgisi kitaplarında genellikle birleşik cümle başlığı altında sıralanan iç içe birleşik cümleler, bir temel cümle ile temel cümlelerin bir ögesi veya o ögenin bir parçası konumunda olan yan cümle ya da cümlelerden oluşur (Delice, 2018; Ergin, 2004; Karaağaç, 2019; Korkmaz, 2019). Hatiboğlu, yan tümce terimi yerine içtümce terimini kullanmıştır (1972:152). Genellikle; demek, söylemek, sanmak, düşünmek gibi geçişli fiillerin temel cümlelerin yüklemi olduğu bu cümle yapısında yan cümle daha çok temel cümlelerin nesnesi görevindedir (Aktan, 2009). Yan cümle nesne görevinde olmadığında ise ya özne konumundadır ya da yüklem anlamını genişleten bir ögenin parçasıdır. İç içe birleşik cümle yapısında hem sıra bakımından hem de temel cümlelerin bir unsuru olması bakımından yan cümle temel cümleden önce gelir (Ergin, 2004). Yani temel cümlelerin yüklemi

sonda bulunur ve cümleyi tamamlayan diğer öğelerin durumu bu yükleme sorulan sorular üzerinden anlaşılır. Buna mukabil üzerinde pek çok tartışmanın yapıldığı yapı kavramı ve birleşik cümle sınıflandırması göz önüne alındığında ortaya çıkan durum, dil bilgisi kitaplarındaki kategorik yaklaşımların sorgulanması gerektiğine işaret eder. Dolayısıyla sözün bir kalıba dökülmüş biçimi olan dil bilgisinin her zaman benzer sonuçlar vermesi beklenmemelidir. Buradan hareketle şekilsel farklılıkların ortaya çıkardığı kategorik değerlendirmelerin yanı sıra anlamın da yapıyı zorlayan ve onun sınırlarını aşan boyutunun bazen dil ile ilgili genellemelerin sorgulanmasına ve gözden geçirilmesine yol açtığı bilinmektedir. Konuyla ilgili olarak şartlı birleşik cümle kavramının uzun bir süredir tartışılması ve ekin cümle içindeki anlamsal boyutlarından hareketle dil bilgisel olarak yerinin yeniden tespitine yönelik çalışmaların bulunması işlevselliğin ve anlamın önemini ortaya koyar. Tüm bunlara rağmen dil bilgisel kategoriler bir dilin sınırlarının bilinmesi, dil kullanılırken ortaya çıkan genellemelerin yapılabilmesi ve dil ile ilgili sistemi ortaya çıkarması bakımından önemli ve gereklidir. Bu nedenle genel kabullerden hareketle, *Nehcü'l-Ferâdîs*'te özellikle aktarma ve alıntılar yapıldığı yerlerde karşılaşılan iç içe birleşik cümlelerin kuruluşu, bu kuruluşu yardım eden unsurların durumu üzerinde durulacaktır. Anlamın yapının sınırlarını zorladığı noktalarda ise bu cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarılması sırasında ortaya çıkan sorunlar ve çözüm yollarından bahsedilecektir. Çalışmada tıpkıbasım ve çeviri yazısı János Eckmann tarafından yapılan, Semih Tezcan ile Hamza Zülfikar tarafından yayıma hazırlanan ve dizin-sözlük kısmı Aysu Ata tarafından ele alınan *Nehcü'l-Ferâdîs*³ adlı kaynaktaki transkripsiyonlu metnin 1. babı incelenmiştir.

1. NEHCÜ'L-FERÂDÎS'İN 1. BABINDA GEÇEN İÇ İÇE BİRLEŞİK CÜMLELER

1.1. İç İçe Birleşik Cümlelerin Kuruluş Biçimleri

Nehcü'l-Ferâdîs'in 1. babı Peygamber'in hayatı etrafında şekillendiği için bu baptaki fasıllarda geçen konular genellikle Peygamber ve etrafındakiler arasındaki konuşmalara ve olaylara dayanmaktadır. Bu nedenle başkasının ağzından söz aktarma şeklinde metinde yer alan cümle yapıları oldukça fazladır. Dil bilgisi kitaplarında birleşik cümle başlığı altında yer alan ve iç içe birleşik cümle olarak değerlendirilen bu tarz cümlelerin kuruluş itibarıyla metinde farklılıklar gösterdiği görülmüştür. Bilindiği üzere Türkçede asıl unsur sonda bulunur. Bu nedenle iç içe birleşik cümle türünde de temel cümlenin yüklemi sıra bakımından sondadır. Ancak *Nehcü'l-Ferâdîs*'in 1. babında yer alan iç içe birleşik cümle yapıları incelendiğinde bu cümlelerin genel olarak Türkçenin söz diziminden farklı bir yapı sergiledikleri anlaşılmıştır. Bu bakımdan eserde özellikle başkasının ağzından söz aktarılırken yer verilen ve çeşitli dil bilgisel unsurlar aracılığıyla birbirine bağlanarak oluşturulan uzun ve karmaşık cümleler dikkat çekicidir. Başkasının ağzından bir söz aktarıldığı sırada kurulan ve Türkçede iç içe birleşik cümle kategorisine giren cümle yapılarında genel görünüm temel cümlenin yüklemının daha çok cümle başında olmakla birlikte cümle sonunda da yinelenmesi biçimindedir. Ancak iç içe birleşik cümlelerdeki bu tutum bir süreklilik ya da tutarlılık arz etmediği gibi yapının müellifin elinde hem dizim hem de gramatikal unsurların kullanımı bakımından değişiklikler gösterebildiği tespit edilmiştir.

- Metinde başkasından söz aktarılırken kullanılan iç içe birleşik cümle yapılarında temel cümlenin yüklemının hem cümle başında öznenen hemen sonra bulunduğu hem de cümle sonunda yinlendiği örneklere sıkça rastlanır. Yüklem cümle sonunda yinlendiğinde genellikle aynı anlama gelen farklı bir fiil kullanılır. Aktan (2006), bu durumu müellifin yararlandığını düşündüğü kaynakların Arapça olmasına dayandırmış, bu nedenle hem Arapça söz diziminin hem de Türkçe söz diziminin kurallarının aynı anda cümle içerisinde işletildiğine vurgu yapmıştır. Öte yandan yüklem tekrarlarına dayanan bu türden cümleleri “Açıklayıcı-İç İçe Birleşik Cümleler” başlığı altında değerlendiren Polat, Uygurcanın yanı sıra diğer tarihî Türk dillerinden olan Köktürkçe ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de kullanılmış olduğunu belirtmiştir (2018: 377-378). Hunutlu, Orhun Yazıtlarında iç cümleleri ele aldığı çalışmasında yüklem iki kere tekrar edilmesi durumunu anlatıcının kendi cümlesi

³ Bin Ali, M. (2014). *Nehcü'l-Ferâdîs/Uşmağlarınġ Açuġ Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)*. J. Eckmann (Tıpkıbasım-çeviri yazı). S. Tezcan-H. Zülfikar (Yay. haz.). A. Ata (Dizin-Sözlük). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ile aktarılan cümleyi ayırt ederek belirginleştirmek istemesine dayandırmış ve bu cümle kuruluşunun sözlü kültürün yazı diline yansımaları olduğunu ifade ederek konuşma dilinden yapılan aktarımlarda aktarmanın pekiştirilmesi için bu yapının kullanıldığına değinmiştir (2021, 45-46). Dolayısıyla iç içe birleşik cümle yapılarında görülen yüklem tekrarlarının yalnızca *Nehcü'l-Ferâdîs* 'te görülen bir dilsel yapı olmadığı Türkçenin diğer tarihî Türk dili metinlerinde de bu yapının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan bu türden cümle kuruluşlarının tercümeden kaynaklı olduğunu söylemek şüphe uyandırmaktadır. Ayrıca metinde yapılan yüklem yinelemelerinde müellifin aynı fiille değil de aynı anlama gelen farklı bir fiil ile yüklemi tekrar etmesiyle anlatımın daha güçlü ve etkili olmasını sağladığı, eş anlamlı sözcüklerin tekrarı ile aynı sözcüğün gereksiz kullanımının önüne geçtiği söylenebilir.

Êmdi men taqı andağ du'â (5) qılayın, sizler âmîn têngiz! tēp şahābalarqa buyurdu taqı aydı: Ey Bār Hūdāyā, qavmumnu sen köndürgil kim munlar mēni (6) bilmedin bu ceğalar qılurlar tēdi. [NF, 13/4-6]

[Şimdi ben de öyle dua edeyim sizler de âmin deyiniz!" diye sahabelere buyurdu ve (şöyle) dedi: "Ey yüce Allah'ım, kavmimi doğru yola sevk et, bunlar benim kim olduğumu bilmeden bu eziyetleri ederler." dedi.]

Burada birbirine "taqı" bağlama ögesi ile bağlanmış iki ayrı yapıda kurulu iç içe birleşik cümle bulunmaktadır. İç içe birleşik yapıdaki ilk cümle Türkçenin söz dizimine uygun bir biçimde kurulup cümle sonunda yer alan bir temel cümle ile ona bağlı öğelerden oluşmuştur. Bağlama ögesinden sonra yer alan iç içe birleşik cümle yapısı ise ilkinden farklı olarak temel cümlelerin yüklemine eş anlamlı farklı bir fiil kullanılarak yinlendiği bir yapı sergiler. Bu yapı metinde tesadüfi olarak geçmez. Çünkü müellif özellikle bir kimsenin ağzından metne yerleştirdiği alıntı ve aktarmalarda genellikle söz dizimini karma bir yapıda kurar. İç içe birleşik cümlelerin boyutu ne kadar uzun olursa olsun genellikle temel cümlelerin yüklemi cümle başında ve cümle sonunda yinelenir. Cümle sonundaki yüklem tıpkı baştaki yüklem gibi öznenin söylediklerinin tamamını kapsamına alır. Dolayısıyla sondaki yüklem kapsamı yalnızca arkasına geldiği son cümle ile sınırlandırılmamalıdır. Yinelenen her iki yüklem de kendisine bağlı olan aynı yan cümlelerden ya da iç cümlelerden oluşur. Bu yapının eserde bilinçli bir kullanım ile ortaya çıkmış karma bir yapı olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Aksi hâlde genelleyici bir kabul hareket edilecek sadece yüklem sonunda bulunduğu cümle iç içe birleşik cümleymiş gibi değerlendirilecektir. Bu da sondaki cümle dışında iç içe birleşik cümlelerin yan cümlesi konumunda olan ve öznenin ne söylediğini bildiren öteki cümlelerin yapıdan koparılmasına neden olacaktır. Aynı anlamda farklı fiillerin temel cümlelerin yüklemi olduğu örnekler günümüz Türkçesine aktarılırken pek sorun yaşanmaz. Yüklemde kullanılan fiillerin anlamı ve yapısı değişmediği için her hâlükârda aynı mahiyette aktarma ortaya çıkar.

Abū Bekr razhu aydı: Êkki tēwe satğın alıp turur-men sekkiz yüz yarmaqqa. Biringe siz mingey-(11)-siz, biringe men mingeyin taqı baralng! tēdi. [NF, 23/10-11]

[Ebû Bekir (r.a.) (şöyle) dedi: "Sekiz yüz yarmağa iki deve satın almışım. Birine siz binersiniz birine ben bineyim ve gidelim!" dedi.]

Burada ise birden fazla yan cümle olup bu yan cümlelerin tamamı hem başta hem sonda tekrar edilen yükleme sorulan "ne" sorusuna cevap verir. Söz dizimsel açıdan farklı bir görünümde olan bu yapıda sözün aktarıldığı özne, öznenin gerçekleştirdiği yüklem ve yüklemi açıklayan nesne görev almıştır.

Metinde geçen bu yapıyı aşağıdaki örnekler de desteklemektedir.

Cebre'il 'as aydı: Yā Muḥammed, sening maqāmung taqı (11) ümmetlering maqāmi bu yer turur tēdi. [NF, 56/10-11]

[Cebrâil (as) (şöyle) dedi: "Ey Muhammed! Senin makamın ve ümmetlerinin makamı bu yerdir." dedi.]

Qaçan kim şahābalar yığıldılar erse, Peyğāambar 'as aydı: Yā 'Abbās, bir awuç uşaq taş bērgil! tēdi [NF, 73/17]

[Sahabeler toplanınca Peygamber (as) (şöyle) dedi: "Ey Abbas, bir avuç ufak taş ver!" dedi.]

Andın sön̄g Abū Bekr razhu yıǵladı taqı (13) aydı: Yā Resūlallāh, nefislerimiz, taqı oǵlanlarımız, taqı cümle māl tawarlarımız sizke yuluǵ bolsun taqı siz (14) aramızda bolung! tēdi. [NF, 84/12-14]

[Ondan sonra Ebū Bekir (r.a.) aǵladı ve (şöyle) dedi: “Ey Allah’ın resulü! Nefislerimiz, çocuklarımız ve bütün mal davarlarımız size kurban olsun yeter ki aramızda olun!” dedi.]

- Temel cümlelerin yüklemi yinelenirken genelde eş anlamlı bir fiil kullanılır ancak bazen cümle sonunda yinelenen temel cümlelerin yüklemi farklı bir fiil de olabilir. Yükleme yinelenirken fiil deǵıştiğinde anlamsal olarak aralarında nüanslar bulunan iki farklı aktarma ortaya çıkar. Bu durum metnin anlamında ya da bağlamında önemli bir sorun teşkil etmez.

Ol yahūdiyye aydı: Menim atamni, taqı anam qarındaşını, taqı cüftümni, (6) taqı ır qarındaşımni, cümle sen öltürdüng, ol yandı men bu aǵuluǵ qoyı keltürdüim tēp iqrār qıldı. [NF, 34/5-6]

[O Yahudi kadın (şöyle) dedi: “Benim babamı, babamın kardeşini, eşimi ve erkek kardeşimi, hepsini sen öldürdün. O yüzden ben bu zehirli koyunu getirdim.” diye itiraf etti.]

‘Abdullāh taqı qayıp Peyǵāambarqa bu habarnı aydı erse, Peyǵāambar ‘as (11) aydı: Ol Kesri melik kim benim bitigimni yırttı, Tanrı te ‘ālā anıng terisini yırtsun taqı anıng mülkini harab qılsun! tēp (12) qarǵadı. [NF, 81/10]

[Abdullah da geri dönüp Peygamber’e bu haberi verince Peygamber (as) (şöyle) dedi: “Benim mektubumu yırtan o Hükümdar Kisrâ’nın yüce Tanrı da derisini yırtsun, mülkünü harap etsin!” diye beddua etti.]

- Hem başta hem de sonda yinelenen temel cümlelerin yüklemeleri arasında genel olarak şekilsel bir uyum bulursa da bazen bu uyumun bozulduǵu görülür. Bu örnekler metnin gidişatında bir aksaklık ya da bulanıklık yaratmaz. Ancak anlatım bozukluǵuna yol açar.

Peyǵāambar ‘as aydı: Yā Rebbī, anı tutǵıl! (15) tēmiş erdi. [NF, 20/14-15]

[Peygamber (as) (şöyle) dedi: “Ey Rabb’im, onu yakala!” demişti.]

Yana bir kün kâfirler aydı: Yā Muḥammed, bu ḥurmā yıǵaçı yerindin qonǵrulup (14) kelün taqı saḅa selām bērsün tēmiş erdi. [NF, 35/13-14]

[Yine bir gün kâfirler (şöyle) dedi: “Ey Muhammed, bu hurma ağacı yerinden sökülüp gelsin ve sana selam versin.” demişti.]

- İç içe birleşik cümle yapısı kullanılarak metinde yer alan bu alıntı ve aktarmalarda genel görünüm temel cümlelerin yüklemine iki kez yinelenmesi biçimindedir. Ancak Türkçede iç içe birleşik cümle türüne dâhil edebileceğimiz ve yüklemine sonda deǵil, genellikle cümlelerin başında yer aldığı ve fail durumundaki öznenen sonradan geldiǵi yapılar da oldukça fazladır. *Divānū Lügati’t-Türk* ve *Kutadǵu Bilig*’de dolaysız anlatım cümlelerini incelediǵi çalışmasında Özmen, temel cümlelerin başta yan cümlelerin sonda yer aldığı cümlelerin dıştan bir etkiyle oluşturulmayıp Türkçenin devrik cümle oluşturma özelliğine uydurularak kurulduǵunu belirtir (2004: 67-68).

Abū Leheb aydı: Yoq. [NF, 16/1]

[Ebū Leheb (şöyle) dedi: “Yok.”]

Abū Bekr razhu aydı: ‘Abdullāh (12) atlıǵ kişi bar, ol Medīne yolların yaḅşı bilür. [NF, 23/11-12]

[Ebū Bekir (r.a.) (şöyle) dedi/cevap verdi: “Abdullah adlı biri var, o Medine yollarını iyi bilir.”]

- Metinde dil bilgisi kitaplarında tanımlanan iç içe birleşik cümle tanımına uygun olarak temel cümlelerin sadece sonda bulunduǵu iç içe cümle yapıları da mevcuttur.

Ol yandı Haq te ‘ālā Umm-i Cemilke ḥammālatu’l-ḥaḥab tēdi. [NF, 17/12]

[O nedenden dolayı yüce Allah Ümmü Cemîl'e 'hammâlete'l-hatab' dedi.]

Peygâmbar 'as: Ol qoynu mañga keltürünğler! tēp buyurđı erse, keltürdiler. [NF, 22/7]

[Peygamber (as): “O koyunu bana getirin!” diye buyurunca getirdiler.]

Selmân-i Fârsî razhu 'Ömer taqı 'Osmân razhumâ hilâfatında erdi kim bu aytqan ellerde İslâm (13) zâhir boldı tēp aydı. [NF, 30/12-13]

[Selmân-ı Fârisî (r.a): “Ömer ve Osman'ın (r.anhuma) halifeliği sırasında bu söylenen şehirlerde İslam ortaya çıktı.” diye söyledi.]

1.2. İç İçe Birleşik Cümlelerde Kuruluş Etki Eden Yüzey Yapı Unsurları ve Aktarma Sorunları

Nehcü'l-Ferâdis'te yapılan alıntı ve aktarmalar genellikle başkasının ağzından söz aktarma ya da hikâye etme şeklinde olup bu alıntı ve aktarmalar daha önce de bahsedildiği gibi dil bilgisi kitaplarında geçen iç içe birleşik cümle biçimindedir. *Nehcü'l-Ferâdis*'teki iç içe birleşik cümle örneklerinde temel cümle yüklemi daha çok tē- ve ay- fiili ile kurulur. Fakat bu fiiller kullanım yeri bakımından birbirinden ayrılır. Ay- fiili temel cümle yüklemi olduğunda (çift yüklemli aktarma cümlelerinde “tē-p” yapısı aracılığıyla sondaki temel cümle yüklemi olduğu durumlar hariç) bu yüklem genellikle iç içe birleşik cümlede başta bulunurken tē- fiili ise sonda bulunur. Bu fiillerin yanı sıra saqın-, buyur-, fermânla-, ant iç-, çağır-, arzû qıl-, nidâ qıldur- gibi çeşitli fiiller de temel cümle yüklemi olarak görev alır. Eserde geçen konular hikâye edilerek metne yerleştirildiği için yüklem genellikle bilinen geçmiş zaman da çekimlenir. Fakat bazen aynı cümle içerisinde zaman uyumsuzlukları da görülebilir. Özellikle bir din büyüğünün ağzından bir konuya açıklık getirildiğinde karşılaşılan bu durum müellifin alıntıyı metne yerleştirme biçiminden kaynaklanıyor olabilir. Fiil çekiminde kullanılan şahıs eki genellikle özneyi bildirir. Ancak bazen özne ile şahıs eki arasında uyumsuzluk olduğu görülür ve bu durum karma yapı sergileyen iç içe birleşik cümledeki yüklem çekiminde görevli şahıs ekinin farklılaşmasına yol açar.

Tüm bu yüzey yapı unsurları içerisinde *Nehcü'l-Ferâdis*'te geçen iç içe birleşik cümlelerin kuruluşunda en dikkat çekici unsur “fiil+(-DI)+şahıs eki+erse” biçimindeki yapıdır. Görünüş olarak görülen geçmiş zamanın şartlı birleşik çekimi olarak değerlendirilecek olan bu yapı, metin içerisinde dilek-şart bildirmekten ziyade zarf-fiil gibi hareket etmiş ve hatta cümle içi ve cümleler arası bağlantı ögesi olma işlevini yüklenmiştir. Eker'e (2019: 42) göre “Türk dili literatüründe daha çok görülen geçmiş zamanın şartı olarak adlandırılan ve birleşik kipler içerisinde ele alınan yapı esasen zarf-fiil işlevinde olup ana cümledeki yargının gerçekleşmesini geçmiş zamanda şarta bağlayan tamamlayıcı bir öge durumundadır. Yapının şart işlevinin yanı sıra zaman, sebep, tarz vb. başka işlevleri de bulunmaktadır.” Görülen geçmiş zamanın şartı biçimindeki bu birleşik çekim, metinde genellikle kip işlevi ile değil, -ınca, -dığına anlamı ile zarf-fil işlevinde kullanılmış ve zaman, sebep, tarz bildirmiştir. Fakat özellikle karşılıklı konuşmaların aktarıldığı iç içe birleşik cümlelerde bu yapı farklı bir boyut kazanarak cümleleri birbirine bağlayıp adeta bir bağlama ögesi gibi görev almıştır. Bu görev değişikliği metinde birbirine “fiil+(-DI)+şahıs eki+erse” yapısı ile bağlanmış iç içe cümlelerden mütevellit oldukça uzun söz dizimsel kullanımların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Zaten son yıllarda yapılan çalışmalar -sA ekinin zarf-fiiller arasında yer alması gerektiği konusunda ortaklaşan sonuçlar ortaya koymakta ve kip ekleri arasındaki yerini sorgulamaktadır (Gülsevin, 1990; Karahan, 1994).

Yukarıda da bahsedildiği gibi *Nehcü'l-Ferâdis*, söz dizimsel açıdan karma bir yapı sergilemektedir. Bu yapı hem tercümesi yapılan kaynağın hem de Türkçenin söz dizimsel özelliklerinin bir arada kullanıldığı değişik cümle yapılarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Böylece yapısal ve anlamsal olarak Türkçenin sınırlarını zorlayan cümle kuruluşları meydana gelmiştir. Asıl sorun ise bu cümleler üzerinde söz dizimsel çalışma yapılırken bu cümlelerin nasıl bölümlenmesi gerektiği ve bu cümleler günümüz Türkçesine aktarılırken nasıl bir yol izlenmesi gerektiği ile ilgilidir. Çünkü *Nehcü'l-Ferâdis*'teki iç içe birleşik cümleler bazen yalnızca Türkçenin söz dizimsel kurallarına göre dizilirken bazen yalnızca çevirisi yapıldığı düşünülen dilin söz dizimsel yapısına uygun olarak uzun bir yapıda sunulmuştur. Ama çoğunlukla karma bir yapıda oluşturularak hem Türkçenin hem de yabancı bir dilin tesiri altında kalmıştır. Her iki dilin tesirinin gözlendiği cümle kuruluşlarında dil bilgisel unsurların da

kuruluşa etki ettiği fark edilmiştir. Özellikle karşılıklı konuşmaların aktarıldığı yerlerde iç içe birleşik cümle yapıları kuruluşlarına etki eden bir takım dilsel yapılar üzerinden hareket etmiştir. İç içe birleşik cümlelerde temel cümlenin yüklemine oluşturan fiil unsuru “fiil+(-DI)+şahıs eki+erse” biçimine bağlanıp tekrar edilerek temel cümleyi ya bir sonuca ya da başka bir iç içe birleşik cümleye bağlayan bir zarf-fil işlevi kazanmıştır. Böylelikle söz dizimsel açıdan karma bir yapı sergileyen bu tarz alıntı ve aktarmalardaki iç içe birleşik cümlelerin yapısı ona etki eden yüzey yapı unsurlarının işlevlerinin genişlemesine yol açmıştır. Bu genişleme sayesinde fiil+(-DI)+şahıs eki+erse” biçimindeki yapı karşılıklı konuşmaların aktarıldığı yerlerde “-ınca, -dığında” anlamını kazanarak bir zarf-fiil gibi davranmıştır. Hatta bu cümleleri bir bağlama ögesi gibi birbirine bağlamıştır.

Tüm bu nedenlerden dolayı metin günümüz Türkçesine aktarılmak istendiğinde pek çok zorluk baş gösterir. Bu noktada en büyük sorunlardan biri de “fiil+(-DI)+şahıs eki+erse” ile birbirine ya da bir sonuca bağlanan iç içe birleşik cümlelerin günümüz Türkçesine aktarımı sırasında yaşanır. Öyleyse bu yolla birbirine bağlanan farklı iç içe birleşik cümleler günümüz Türkçesine aktarılırken nasıl bir yol izlenmelidir? Bu soruya aşağıdaki örnek üzerinden açıklık getirmeye çalışalım.

Aydi: Neme yahşı qonuqlar siz! Sizlerni qonuqlağay erdim, velikin qaht yıl turur, ewümde (3) hēç neerse yoq turur. Cüftüm Abū Muī'd, taqı qoylarnı otağqa életip turur. Qoylarnız munda bolsa erdi, sizlerke (4) süt bergey erdim tēdi erse, Peyğāmbar 'as aydı: Yā Umm-i Mu'īd, bu hayma yanında yatğan ne qoy turur? tēdi erse, Umm-i (5) Mu'īd aydı: Bu qoy inğen aruq qoy turur, hēç süti yoq turur. Qoylar birle baru bilmedin munda yatur tēdi erse, Peyğāmbar (6) 'as aydı: Yā Umm-i Mu'īd, destūr bēür-mü-sen anı sağmaqqa? tēdi erse, Umm-i Mu'īd aydı: İnğen destūr bēür-men. (7) Eger süt çıqsa, sağing! tēdi. [NF, 22/2-7

Bu örnek metin parçasında iç içe birleşik cümle kuruluşunda olan karşılıklı konuşma cümlelerine yer verilmiş ve bu cümleler “tēdi erse” ile birbirine bağlanarak Türkçe için oldukça uzun sayılabilecek söz dizimsel bir yapı oluşturulmuştur. İç içe birleşik cümle biçimindeki konuşma cümlelerinin arasına giren ve yüklem görevinde bulunan ay- fiilinin dizimsel değişkeni olan tē- fiiline gelen “fiil+(-DI)+şahıs eki+erse” yapısı görünüş itibariyle görülen geçmiş zamanın şartı olma izlenimi verse de şarttan ziyade -ınca/-dığında anlamını kazanarak zarf-fiil işlevi üstlenmiştir. Böylelikle her konuşma cümlesinden sonra yinelenen “tēdi erse” ile bir sonraki konuşmanın ortaya çıkma gerekçesine ve gerçekleşme zamanına işaret edilmiştir. Bu yapı, metinde, “deyince” anlamı kazanarak karşılıklı konuşma cümlelerinin sıralanmasını sağlayan bir unsur olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla yukarıdaki örnek günümüz Türkçesine aktarılırken metnin oluşturulma biçimi ve oluşma zamanına yönelik dilsel geçekliğinden koparılmamasına özen gösterilerek bir aktarım yapılmalıdır. Bu da ancak şöyle bir yol izlenerek mümkün olabilir:

[“Ne kadar güzel konuklarsınız! Sizleri ağırlardım ancak kıtlık zamanıdır, evimde hiçbir şey yoktur. Eşim Ebū Muid koyunları olatmaya götürmüştür. Koyunlarımız burada olsaydı, sizlere süt verirdim.” deyince Peygamber (as) (şöyle) dedi: “Ey Ümmü Muid! Bu çadırın yanında yatan nasıl bir koyundur?” deyince Ebū Muid (şöyle) dedi: “Bu koyun çok cılız bir koyundur hiç sütü yoktur. Koyunlar ile gitmeyip burada yatar.” deyince Peygamber (as) (şöyle) dedi: “Ey Ümmü Muid! Onu sağmaya izin verir misin?” deyince Ümmü Muid (şöyle) dedi: “Tabii, izin veririm. Eğer süt çıkarsa sağın!” dedi.]

Aynı aktarım biçimi aşağıdaki örneklerde de uygulanmıştır.

Andın sonğ Peyğāmbar 'as Avs athğ şahābağa (2) aydı: Yā Avs, şulhnāma bitigil! tēdi erse, Avs aydı: Neteg bitigeyin, yā Resūlallāh? tēdi. [NF, 46/1-2]

[Ondan sonra Peygamber (as) Evs adlı sahabeyle (şöyle) dedi: “Ey Evs, barış anlaşması yaz!” deyince Evs (şöyle) dedi/sordu: “Ey Allah'ın resulü! Nasıl yazayım?” dedi.]

Ol aydı: 'Adl qıldınğız tēdi erse, Peyğāmbar 'as'nunğ gāzabı keldi taqı hēç neerse tēmedi, ol qadar aydı kim: (15) Men 'adl qılmasam, kim 'adl qılğay? tēdi erse, 'Ömer razhu aydı: Yā Resūlallāh, destūr bērgil, muni qılıç birle urayın taqı (16) öltüreyin tēdi erse, Peyğāmbar 'as aydı: Andağ qılmağil, yā 'Ömer! tēdi. [NF, 75/14-16]

[O (şöyle) dedi: “Adalet sağladınız!” deyince Peygamber (as) öfkelenmiş ancak hiçbir şey demedi, yalnız şu kadarını söyledi ki: “Ben adaleti sağlamsam kim sağlayacak?” deyince

Ömer (r.a.) (şöyle) dedi: “Ey Allah’ın resulü! İzin ver bunu kılıç ile vurayım ve öldüreyim.” deyince Peygamber (as) (şöyle) dedi: “Öyle yapma, ey Ömer!” dedi.]

Peygāmbār ‘as aydı: Yā ‘Azrā’il, ziyārat qılu-mu keldiŋ yā taqı (11) cānımnı qabz qılmaq üçün-mü keldiŋ? tēdi erse, ‘Azrā’il ‘as aydı: Yā Resūlallāh, hem ziyārat qılu keldim, (12) hem taqı destūr bērsēngiz, mübārek cānıŋıznu qabz qılmaq üçün keldim tēdi erse, Peygāmbār ‘as (13) aydı: Yā ‘Azrā’il, Cebrā’ilni qayda kördüŋ? tēdi erse, ‘Azrā’il aydı: Cebrā’ilni ilk vaqt kökde kördüm kim ferişte-(14)-ler Cebrē’ilğa ta’ziyatıŋıznu teğrür erdiler, anlar birle meşğül erdi. Hālī kelgey tēdi. [NF, 88/10-14]

[Peygamber (as) (şöyle) dedi: “Ey Azrâil! Ziyaret etmek için mi yoksa canımı almak için mi geldin?” deyince Azrâil (şöyle) dedi: “Ey Allah’ın resulü! Hem ziyaret etmek için hem de izin verirseniz mübarek canınızı almak için geldim.” deyince Peygamber (as) (şöyle) dedi: “Ey Azrâil! Cebrâil’i nerede gördün?” deyince Azrâil (şöyle) dedi: “Cebrâil’i göğün birinci katında gördüm. Melekler Cebrâil’e taziye dileklerinizi bildiriyorlardı, onlarla meşguldü. Tek başına gelecek.” dedi.]

SONUÇ

Dinî-didaktik bir eser olan *Nehcü’l-Ferâdis*’in 1. babı iç içe birleşik cümle kuruluşları ve bu cümlelerin günümüz Türkçesine aktarımı sırasında ortaya çıkan sorunlar etrafında ele alınmış olup bu cümleler kuruluşları bakımından incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda eserde geçen iç içe birleşik cümlelerin söz dizimsel açıdan farklı yapılarda olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda metinde yer alan iç içe birleşik cümleler kuruluşları bakımından çeşitli maddeler altında tasnif edilmeye çalışılmış ve bu cümlelerin yapısal özellikleri örnekler üzerinden değerlendirilmiştir.

İç içe birleşik cümle kuruluşları incelenirken kuruluşa etki eden yüzey yapı unsurları ele alınmış ve bu unsurların metin günümüz Türkçesine aktarılacak istendiğinde yüklendiği işlevler ile ortaya çıkardığı sorunlar ve çözüm yolları üzerinde durulmuştur. Dil bilgisi kitaplarında görülen geçmiş zamanın şartı olarak değerlendirilen “fiil+(-DI)+şahıs eki+erse” yapısının metin içerisinde farklı anlam ve işlevlerde kullanıldığı bunun da anlamı ve yapıyı etkilediği fark edilmiştir. Özellikle karşılıklı konuşmaların iç içe birleşik cümle biçiminde kullanımı ile aktarıldığı yerlerde “fiil+(-DI)+şahıs eki+erse” yapısının adeta bir bağlama ögesi gibi davrandığı, kendisinden sonraki cümle ile önceki cümle arasında ilişki kurduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aktan, B. (2006). *Nehcü’l-Ferâdis*’in Cümle yapısı ile Takı ve Kim Bağlaçlarının Kullanılışı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 47-61.
- (2009). *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Atabay, N., Özel, S. ve Çam, A. (2003). *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*. İstanbul: Papatya yayıncılık.
- Delice, İbrahim. (2018). *Türkçe Sözdizimi*. İstanbul: Asitan Kitap.
- Bin Ali, M. (2014). *Nehcü’l-Ferâdis/Uşmağların Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)*. J. Eckmann (Tıpkıbasım-çeviri yazı). S. Tezcan-H. Zülfikar (Yay. haz.). A. Ata (Dizin-Sözlük). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eker, Ü. (2019). Çağatay Türkçesi Metinlerinde “-DI+şahıs eki+erse” Yapısı ve İşlevleri. *Kilitbahir*, 15, 37-80.
- Ergin, M. (2004). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım.
- Gülsevin, G. (1990). Türkçede -sa Şart Gerundiumu Üzerine. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2/467, 276-279.
- Hatiboğlu, V. (1972). *Türkçenin Sözdizimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hunutlu, Ü. (2021). Orhun Yazıtlarındaki İç Cümlelerin Mukayesesi. *Gazi Türkiyat*, (29), 31-59. (Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2183062>, Erişim tarihi: 08.09.2021).
- Karaağaç, G. (2017). *Türkçenin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karahan, L. (1994). -sa/-se Eki Hakkında. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2/516, 471-474.
- Korkmaz, Z. (2019). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özmen, M. (2004). Divanü Lügati’t-Türk’te ve Kutadgu Bilig’de “aymak” Fiiliyle Kurulan Dolaysız Anlatım Cümleleri Üzerine. *Türk Dilleri Araştırmaları*, (14), 67-77.
- Özkan, M. ve Sevinçli, V. (2008). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: 3F Yayınevi.
- Polat, Ü. (2018). *Eski Uygur Türkçesinde Cümle* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.